

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE “GEREK” KELİMESİ İLE KURULU CÜMLELER

Ahmet DEMİRTAŞ*

ÖZET

Türkçenin gereklilik ifade etme konusunda zenginliğinin bir yönünü “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler göstermektedir. Türk edebiyatının eşsiz nitelikli eserlerinden biri olan Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler ifade özellikleri bakımından incelendiğinde, bu cümlelerde genel olarak bir gereklilik ifadesi bulunmakla birlikte, cümlelerin kullanılış biçimleri ve taşıdıkları ana yargıdan bağımsız olmayan bazı farklı anlam ayrılıkları görülmüştür. Bu anlam ayrılıkları, mutlak / kesin gereklilik, gelecek zaman, şarta bağlı gereklilik, ihtimal / tahmin niteliğinde gereklilik, istek niteliğinde gereklilik, uyarı niteliğinde gereklilik ve telkin niteliğinde gereklilik şeklinde tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışmayla, Türkçenin dil yapısının daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, gerek, gereklilik, Eski Anadolu Türkçesi, dil bilgisi.

SENTENCES CONSTRUCTED WITH THE WORD “GEREK” IN DEDE KORKUT NARRATIVES

ABSTRACT

Sentences that are constructed with the word “gerek” demonstrate the power of Turkish in explaining necessity. When sentences that are constructed with “gerek” in Dede Korkut narratives, which are among the best works in Turkish, are analysed, although such sentences generally express necessity, some diverse meanings that are not independent of the main theme that they carry were observed. These meaning differences were identified as absolute necessity, future, condition-dependent necessity, necessity that demonstrates probability, necessity that expresses a wish, necessity that shows a warning and necessity that stands for persuasion. This study aims to facilitate the analysis of the structure of Turkish in more detail.

Key Words: Dede Korkut, gerek, necessity, Old Anatolian Turkish, grammar.

1. Giriş

Eski Anadolu Türkçesine gelinceye kadar daha önceki dönemlerde gereklilik ifadesi için “gerek” kelimesinden yararlanılmakta, Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi için kullanılan özel bir ek bulunmamaktaydı. Başlangıçta gelecek zaman sıfat-fiili işleviyle kullanılan “-meli/-malı” gereklilik eki, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında teşekkül edip kullanılış sahasına çıkan bir ektir. Eski Anadolu Türkçesinde, gereklilik ifadesini karşılamak için daha çok, “-a/-e” istek eki veya şart ekiyle birlikte “gerek” kelimesinin oluşturduğu yapılardan yararlanılırdı (Ergin: 2004, 313).

Bir morfem, kendisinden sonra gelen başka bir kelimeyle ilişkiye girerek, cümle içinde asıl kendi görevinin dışında, başka görevler de üstlenebilir ve başka anlamlar ortaya çıkarabilir (Ahmed: 2003, 87). Gerekliliğin ifadesi için de Eski Türkçeden beri pek çok ek, biçim ve kelime grubu kullanılmıştır (Demir: 2006, 412). Eski Türkçe döneminden beri “gerek” kelimesi, hem tek başına hem de değişik eklerle birlikte kullanılarak içinde bulunduğu cümleye gereklilik anlamı yüklemiştir. “gerek” kelimesi, Eski Türkçe döneminde *-mİş kergek*, *-gU kergek*, *-sAr kergek*, *mAk kergek*; Karahanlı Türkçesinde *-gU kerek*, *kerek ...-sA*; Harezmi Türkçesinde *-mAk kerek*, *-mAkıñ kerek*, *-sA kerek / kerek ...-sA*; Kıpçak Türkçesinde *-mAk kerek*; Çağatay Türkçesinde *-sA kerek*; Eski Anadolu Türkçesinde *gerek*, *-sA gerek*, *-mAk gerek*, *-A gerek*, *-Up gerek*, *-mİş gerek* biçimlerinde kullanılmıştır (Özmen: 2003,181).

“gerek” kelimesinin değişik eklerle oluşturduğu bu yapılar, genel olarak gerekliliği karşılasa da aralarında bazı anlam farklılıkları bulunabilmektedir. Türkiye Türkçesinde gereklilik kipinin, tasarlanan hareketin yapılmasının gerekli olduğunu ifade eden ana işlevi yanında, “dilek-istek, mecburiyet, tahmin-ihtimal-olabilirlik, emir, şart, tereddüt, önemsememe-umursamama,

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. ahmet_demirta@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

kendi kendine telkin, alay etme-ikaz, nasihat-öğüt verme-tavsiye, uyarı, hayret-şaşkınlık, kızgınlık-hiddet, kesinlik” gibi işlevlerinin de bulunduğu yönünde düşünceler vardır (Türkyılmaz: 1999, 106). Bununla birlikte gereklilik kipinin, “öğüt verme-tavsiye, kızgınlık bildirme, şart, alay, uyarı, hayret, şaşkınlık bildirme” işlevlerinin pek zayıf olduğunu belirten Zeynep Korkmaz (Korkmaz: 2003, 700-701), öteki tasarlama kipleri gibi, gereklilik kipinin de dildeki ve cümledeki kullanılış biçimlerine bağlı olarak işlev kayması yolu ile bazı farklı işlevler kazanabildiğini, gereklilik dışındaki diğer işlevlerin “tahmin, kararsızlık, şart, hayret bildirme” şeklinde gösterilebileceğini söyler.¹ Gereklilik kipinin farklı işlevleri tespit edilirken, elbette cümlelerin taşıdıkları genel anlam da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu farklı işlevler, cümlelerin kullanılış biçimlerinden ve taşıdıkları ana yargıdan bağımsız olamaz.

Tasarlanan bir eylemin gerekliliğini gösteren gereklilik kipi önemli bir dil unsurudur. Bu yüzden dil bilgisi kitabı yazan hemen her dil araştırmacısının bu konu üzerinde durduğu görülür.² Gereklilik, yalnızca fiillere “-malı/-meli” eki getirilerek yapılmamaktadır. Gereklilik ifade etme konusunda Türkçe çok büyük bir zenginliğe sahiptir (Demir: 2006, 411). Bu zenginliğin bir yönünü de “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler ortaya koymaktadır.

“gerek” kelimesinin kökeni ve “gereklilik” anlamı üzerinde değerli çalışmalar yapılmıştır. Bazı araştırmacılar “gerek” kelimesinin sadece bazı dönemlerde ve bazı eserlerde var olduğunu belirtmiş, bazıları da hangi biçimlerde kullanıldığını incelemiştir.³ “-sa gerek” yapısının taşıdığı “gelecek zaman” kavramı dışında, bugüne kadar “gerek” kelimesinin ifade özellikleri veya “gerek” kelimesinin ya tek başına ya da farklı eklerle dil yapıları oluşturarak, “gereklilik” genel anlamı yanında cümleye kattığı anlamlar üzerinde durulmamıştır. Bu kullanımlar arasında anlam ayrılıkları bulunabileceğine dikkat çekenler olmuştur.⁴

Morfemlerin ya da dil birliklerinin işlevleri, tarihi metinlere dayalı ayrıntılı dil incelemeleri sayesinde ortaya çıkarılabilir. Dede Korkut hikâyeleri, gramer şekilleri ve kelime hazinesi bakımından hemen hemen XIV. ve XV. yüzyılın belirli sanatkarları veya yazarları elinden çıkmış üstün seviyedeki bütün eserlerle birleşen bir dil yapısına sahip olması sebebiyle diğer Eski Anadolu Türkçesi metinleriyle kıyaslanamayacak derecede eşsiz bir eserdir. Sadece sesler arası benzerlik ve uyumla ilgili olmayan üslup mükemmeliyeti ve söyleyiş güzelliği yanında, morfolojik uyumla perçinlenmiş aynı gramer şekillerinin tekrarı gibi görünen cümle örgüsü ile destâni bir nitelik taşıyan Dede Korkut hikâyeleri, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış eserler arasında apayrı bir yere sahiptir (Korkmaz: 1995, 509), (Tezcan: 2001, 13).

Bu yazıda, Türk kültürünün ana kaynaklarından biri olan Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulan cümlelerdeki ifade özellikleri ele alınacaktır. Veri tabanını teşkil eden “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler, Dresden nüshası esas alınarak, “Dede Korkut Oğuznameleri” (Tezcan-Boeschoten: 2001) adlı eserden alınmış, bu cümlelerin hemen yanında sayfa numaraları gösterilmiştir.

2. “gerek” Kelimesi İle Kurulu Cümlelerdeki Anlam Farklılıkları

Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulan cümleler ifade özellikleri bakımından ele alındığında bu cümlelerde, genelde “gereklilik” ifadesinin bulunduğu, özelde ise işlevsel nitelikli olarak aralarında bazı anlam ayrılıklarının olduğu dikkati çekmektedir. Bu cümlelerdeki anlam ayrılıklarını, mutlak / kesin gereklilik, gelecek zaman, şarta bağlı gereklilik, ihtimal / tahmin niteliğinde gereklilik, istek niteliğinde gereklilik, uyarı niteliğinde gereklilik ve telkin niteliğinde gereklilik şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

¹ Korkmaz, Türkiye Türkçesi (Şekil Bilgisi) adlı eserinde gereklilik kipinin işlevlerini üç başlık altında örneklendirir: Gereklilik bildirme, güçlendirme, tahmin / ihtimal (Korkmaz: 2003, 695-702).

² (Deny, 1941), (Hatipoğlu, 1972), (Gencan, 1972), (Banguoğlu, 1974), (Bilgegil, 1984), (Hacıeminoğlu, 1992), (Korkmaz, 1992), (Türkyılmaz, 1999), (Özkan, 2000), (Korkmaz, 2003), (Korkmaz, 2003), (Ergin, 2004)... gibi eserlere bakılabilir.

³ (Korkmaz: 1973, 170-171), (Karahan: 1994, 103), (Akkuş: 1995, 250), (Gülsevin: 1997, S.103), (Gülsevin : 1999, 3), (Türkyılmaz: 1999, 105-106), (Duman: 2000, 51), (Özmen: 2001, 339), (Özmen: 2003,181), (Demir :2005, 58), (Koras: 2006/1, 131-141), (Akkuş: 2007, 67)... gibi çalışmalara bakılabilir.

⁴ Mehmet Özmen, “gerek” kelimesinin Türkçenin değişik dönemlerinde ve sahalarında birbirinden farklı karakterdeki eklerle birleşerek gereklilik anlamı ifade ettiğini, bu kullanımlar arasında anlam farkı olup olmadığı üzerinde durulmadığını dile getirmektedir (Özmen: 2003,188).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

2.1. Mutlak / Kesin Gereklilik

Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulan cümlelerden bir kısmı kesin veya mutlak gereklilik şeklinde adlandırabileceğimiz türdendir ve bunlar zorunluluk ifadesine sahip “olmalı” anlamı taşırlar. Bu cümleler “-mAk gerek” yapısı ile oluşturulmuştur ve cümleye gereklilik anlamını sadece “gerek” kelimesi veriyor gibi görünse de aslında, “-mAk” isim-fiil eki ile isim olan “gerek” kelimesi bir bütün hâlinde “-mAlI” anlamı taşırlar. (Özmen: 2003,182) Olumsuzluk ise “-mAk” isim-fiil ekinden hemen önce getirilen “-mA” olumsuzluk eki ile sağlanır.

Bu tür cümlelerin bir kısmı, şahıssız genel kullanımlardır. Bu cümleler, gereklilik kipinin üçüncü teklik kişi kullanımındaki öznesiz genel kullanımı karşılamaktadır (Korkmaz: 1973, 170-171), (Özmen: 2003,182-183). Dede Korkut hikâyelerinde bu duruma örnek teşkil eden cümleler şunlardır:

- Kız eydür: <<Çün böyle oldı, *hemân emdi ilerü tırmağ gerek, beg oğlı*>> dedi. (s.73)
- Babası eydür: <<Oğul, *yâ seni evertmahımı gerek?*>> (s.73)
- <<Belî pes ağ şakallu *‘azîz baba, evertmah gerek*>> dedi. (s.73)
- Tekür eydür: <<Yâ nece eylemek gerek? Varuñ ol tıtsağ yigidi çıkaruñ getirüñ. ... (s.172)
- Eydür: <<Begler bilürmisiz Kazana nece hayf eylemek gerek? Boyı uzun Borla Hâtünüñ getirüb *şagrağ südürmek gerek*>> dedi. (s.58)

Üçüncü teklik kişinin vurgulandığı öznesiz genel kullanımı karşılayan ifadeler dışında, kişi ifadesi bazen kişi eki verilmeden özne durumundaki zamirler aracılığı ile de anlatılabilmektedir. Bu tür cümlelerde “-mAk gerek” yapısı her ne kadar şahıssız genel kullanım izlenimi verse de, özne durumundaki zamirler cümlelerin gerçek kişilerini göstermektedir. Dede Korkut hikâyelerinde, üçüncü teklik şahıs “ol” zamiri bu şekilde üç yerde kullanılmaktadır:

- Beyrek eydür: <<Baba, maña bir kız alı vër kim *men yerümden tırmadın ol tırmağ gerek, men kazağuç atuma binmedin ol binmah gerek, men qarîmüme varmadın ol maña baş getirümek gerek*. Bunuñ gibi kız alı vër, baba maña>> dedi. (s.73)

Kişi ifadesi taşıyan bu tür cümlelere örnek teşkil eden ikinci teklik şahıs “sen” zamirinin kullanıldığı sadece bir cümle bulunmakta, bu cümlede “-mAk” isim-fiil ekinden hemen önce getirilen “-mA” olumsuzluk eki ile olumsuz anlamda bir mutlak / kesin gereklilik bildirilmektedir. Ayrıca bu cümlede, asıl kişinin ikinci teklik kişi olduğunu gösteren “sen” ikinci teklik şahıs zamiri yanında, “-mAk gerek” yapısı ile birleşerek birleşik fiil teşkil eden “i-” cevher fiili ile beraber oluşturulan yüklem, ikinci teklik şahıs eki almıştır:

- Kan Turalı eydür: <<Baba, bu sözi sen maña *démemek gerek idüñ*. ... (s.125)

2.2. Gelecek Zaman

Gerekliliğin ifadesi için farklı biçimler kullanılabilir. Gereklilik anlatmak için oluşturulan bu farklı biçimler bazen “gelecek zaman” anlamı taşırlar.⁵ Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik ifadesi için “gerek, -sA gerek, -mAk gerek, -A gerek, -Up gerek, -mİş gerek” şekilleri kullanılmaktaydı. Bunlar içerisinde “-sA gerek” yapısını diğerlerinden farklı kılan, “-sA gerek” yapısının gelecek zaman anlamı taşımasıdır. “-sA gerek”li yapılar, gereklilik anlamı yanında, hem Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde hem de Osmanlı Türkçesi metinlerinde, “gelecek zaman” ifade etmek için de kullanılmıştır. “-sA gerek” yapısının Eski Anadolu Türkçesinde “gelecek zaman” ifade etme göreviyle kullanıldığını dile getiren çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.⁶

⁵ Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi, ifadesi ve çekimleri için genelleşmiş çekimlerinin dışında pek çok biçimin ve gereklilik kipinin çok sayıda anlamdaşının bulunduğunu belirten Demir (DEMİR: 2006, 415), Trabzon ve Yöresi Ağızları adlı eserinde lazım, gerek, zorunda, kelimeleri ve icap et- birleşik fiilinin bu amaçla kullanımlarına bol bol örnek verir. Demir, bunlar içerisinde, Trabzon ağzının I. ağız yöresinde “fiil+(-ma)+şahıs eki+lazım” (Demir: 2006, 416) ve II. ağız yöresinde “fiil + (-mak)+zorunda +şahıs eki” (Demir: 2006, 419) kalıbıyla yapılan kurallı çekimlerin geleceğe yönelik bir niyeti ifade ettiği için gelecek zaman anlamı da taşıdığını söyler.

⁶ Bunu ilk kez ifade eden Bergamalı Kadri’dir. Bergamalı Kadri’ye göre “-sA gerek”, Eski Türkiye Türkçesinde gelecek zaman için kullanılan bir yapıdır (Bergamalı Kadri: 1946, 20-21).

Muharrem Ergin, “Dede Korkut Kitabı”nda “-sA gerek”li yapıları da diğer gereklilik örnekleriyle birlikte “gereklilik şekli” başlığı altında, gereklilik örnekleri içerisinde gösterir (Ergin: 1997b, 465). Dede Korkut hikâyelerinde “-sA” şart eki ve “gerek” kelimesi ile “-sA gerek” şeklinde bir yapı ile kurulan cümlelerin hepsi de, gereklilik ifadesiyle birlikte bir “gelecek zaman” ifadesi taşımaktadır:

- *Şu kaçan haber vërse gerek?* (s.55)
- *Ƙurd kaçan haber vërse gerek?* (s.55)
- *Köpek kaçan haber vërse gerek?* (s.55)
- *Haberî yok ki alacağı ala gözli kızuñ otagi olsa gerek.* (s.72)
- ... Ağ bürçeklü anañ yanına varduñ, cân vërmedi. *Dağı kim vërse gerek?>>* dedi. (s.120)
- Beyrek eydür: <<Mere kâfir, *kimüñ nesi olsa gerek*, begümüz Ƙazanuñ oğlu-dur>> dedi.

(s.185)

Üç cümle dışında diğer cümlelerde bir şahıs eki kullanılmamıştır. Bu üç cümlelerin birinde”-vuz” birinci çokluk, diğer ikisinde ise “-m” birinci teklik şahıs eki kullanılmıştır. Bu şahıs ekleri, “gerek” kelimesinden önce gelen fiil unsuruna eklenmiştir:

- Bâzîrgânlar eyitdiler: <<Ne çoğ olsun? Ammâ bizüm bir begümüz oğlu vardır, *bu üç nesneyi aña armağan aparsavuz gerek idi*>> dediler. (s.70)
- ...*Çünki dedüñ elbetde varsam gerek*. Başuma kaçınç, yüzüme tohınç olmasun. Ƙadun ana, beg baba, esen çaluñ>> dedi. (s.125)
- Ƙan Ʀuralı eydür: <<*Yok, elbetde öldürsem gerek-dür*>> dedi. (s.137)

Bu cümlelerden bir tanesinde, “-DİR” bildirme eki ile anlamı pekiştirilen bir durumun ifadesi vardır. Böyle ifadeleri, gereklilik kipinin “güçlendirme işlevi” (Korkmaz: 2003, 697) ya da “pekiştirilmiş gereklilik” (Türkyılmaz: 1999, 110) şeklinde adlandıranlar da vardır. Şüphesiz,

Gülsevin, “-sA gerek” yapısının, Bergamalı Kadri’nin mürekkep yapı olarak verdiği bir gelecek zaman şekli olduğunu, Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili pek çok incelemede “gereklilik” bildiren şekillerle karıştırıldığını, aslında, gereklilik bildiren örneklerinden çok, gelecek zaman bildiren kullanılışlarına rastlandığını söyler (Gülsevin: 1997, 103), (Gülsevin: 1999, 8). Gülsevin’e göre, “Eski Türkiye Türkçesinde ‘Gelecek Zaman’ için “-(y)A; -(y)AsI; -(y)IsAr; -(y)AcAK; -dAçI; -sA gerek” olmak üzere beş ayrı ek kullanılmıştır (Gülsevin: 1999, 3).

Ayrıca Gülsevin, “-sA gerek” şeklinin “gelecek zaman” bildirdiğinin ilk kez Timurtaş tarafından tespit edilmediğini de dile getirir (Gülsevin: 1990: 212).

Bergamalı Kadri’nin 16. yüzyılda yazdığı Müyessiretü’l-‘Ulum adlı eseri ve bu eserde belirttiği “-sA gerek” yapısının gelecek zaman işlevi, Timurtaş’ın dikkatinden kaçmıştır. Bu yüzden, “-sA gerek” şeklinin “gelecek zaman” bildirdiğine ilk kez kendisinin işaret ettiğini belirtir. Timurtaş, “Vücubî (Gereklilik, Necessitatif)” başlığı altında, “Gereklilik sigası için metnimizde ayrı bir ek yoktur. Bu şekil umumiyetle dilek-şart sigasına ‘gerek’ kelimesi eklenmek suretiyle yapılmaktadır. Bunlardan bir kısmı gelecek zaman mânası da vermektedir.” diyerek “Bâki’nin Kanunî Mersiyesi” üzerine yaptığı dil incelemesine kadar Eski Anadolu Türkçesinde “-sA+gerek” şeklinin gelecek zaman ifade ettiğine kendisinden önce hiç kimsenin işaret etmediğini belirtir (Timurtaş:1994, 132).

Bergamalı Kadri’nin Müyessiretü’l-‘Ulum adlı eseri Akkuş’un da dikkatinden kaçmıştır. Bu yüzden Akkuş, gerekliliğin zaman zaman gelecek zaman anlamında kullanıldığını ve bu konuya ilk temas eden kişinin Timurtaş olduğunu belirtip, “Biz ise taramış olduğumuz metinlerde Timurtaş’ın bu görüşüne uygun bir çok örnek tespit ettik. Araştırdığımız bir çok ilmi makale ve kitapta hocamızın bu isabetli görüşü doğrultusunda bir fikir ve düşünceye rastlamadığımız gibi, ne Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre, Tahsin Banguoğlu gibi gramercilerimizin eserlerinde, ne de Jean Deny, Räsänen, Kononov vb. gibi yabancı bilgilerin gramer kitaplarında da bu hususta bir kayıt olmadığı gibi, gereklilik ekinin meydana gelişi ve fonksiyonu hakkında da yeterli bilgiye rastlamadık. Hatta Dede Korkut üzerinde çalışan Muharrem Ergin bile bu yapının gelecek zaman ifade ettiğinin farkına varamayarak sadece gereklilik örnekleri içerisinde göstermeye çalışmıştır.” diyerek, Ahmet Paşa Divânı, Dede Korkut Kitabı, Kitab-ı Gunya, Bedri Dilşad, Muradnâme, Nedim Divânı, Sinan Paşa-Maârifnâme, Yunus Emre Divânı gibi eserlerden gelecek zaman ifade eden “-sA gerek” yapısı ile kurulu bazı cümle örnekleri verir (Akkuş: 2007, 69).

Deny, “-sA gerek” yapısıyla kurulmuş cümlelerin mecburiyet ve lüzum yanında istikbal kavramını da karşıladığını belirtir (Deny:1941, 810).

Develi’ye göre de “-sA gerek” yapısıyla kurulan cümleler ihtimal ve gereklilik anlatmakta, gelecek zamanı teşkil etmektedir (Develi:1995, 115-152).

Özmen’e göre, “-sA” ile kurulan dilek şart cümlesiyle, yüklem ismi “gerek” olan isim cümlesinin oluşturduğu şartlı birleşik cümlede, “-sA” ile “gerek”, zamanla kalıplaşarak “-sA gerek” biçimiyle gereklilik eki durumuna gelmiştir ve bu “-sA gerek”li yapılar, gereklilik anlamında kullanılmakla birlikte, gerek eski Anadolu Türkçesi döneminde gerekse Osmanlı Türkçesi döneminde, gelecek zamanda anlamında kullanılmıştır (Özmen: 2003, 185).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

böyle ifadelerdeki “güçlendirme işlevi”, “-Dir” kuvvetlendirme eki sebebiyledir (Ergin: 2004, 330).

2.3. Şarta Bağlı Gereklilik

Dede Korkut hikâyelerindeki “gerek” kelimesi ile kurulan bazı cümlelerde şarta bağlı bir gereklilik ifadesi vardır. Bu cümlelere şarta bağlı gereklilik ifadesi veren, üzerine şart eki almış olan “i-“ cevher fiili ile “gerek” kelimesinin oluşturduğu “gerekise” şeklindeki yapıdır. Bu cümlelerde “gerek” kelimesi gereklilik ifade ederken, “-se” şart eki bu gereklilik ifadesini şarta bağlamaktadır:

- *Karşu yatan kara tağum gerekise* / Söyle gelsün, ‘Azrâyîlün yaylası olsun! (s.119)
- *Şovuk şovuk bıñarlarum gerekise* / Aña içit olsun! (s.119)
- *Tavla tavla şehbâz atlarum gerekise* / Aña binit olsun! (s.119)
- *Kağâr kağâr develerüm gerekise* / Aña yüklet olsun! (s.119)
- *Ağa yılda ağca koyunum gerekise* / Kara mudbağ altında anuñ şöleni olsun! (s.119)
- *Altun gümüş pül gerekise* / Aña harchık olsun! (s.119)

2.4. İhtimal / Tahmin Niteliğinde Gereklilik

“ol-” yardımcı fiili ile kurulan gereklilik kipi, başka bir fiilin öğrenilen geçmiş veya şimdiki zaman kipi ya da bir isim ile birlikte kullanılarak, gereklilik kipine bir “tahmin / ihtimal” işlevi de kazandırabilmektedir (Korkmaz: 2003, 699), (Türkyılmaz: 1999, 114).

Dede Korkut hikâyelerinde, “gerek” ismi ile “ol-” yardımcı fiilinin teşkil ettiği “gerek ol-” şeklinde birleşik fiille kurulu iki cümle vardır. Üçüncü teklik şahıs geniş zaman eki ile çekimlenen “gerek ol-” şeklinde birleşik fiille kurulu bu cümlelerde dikkati çeken, gereklilik genel ifadesi yanında ihtimal ifadesi bulunmasıdır. “gerek olur” biçimi, bu cümlelere “olabilirlik” anlamı katmaktadır:

- ... *Oh atduğum yerleri, kılıç çalub baş kesdügüm yerleri göstereyim. Kâfir ser-ğaddına Cızığlara, Ağlağana, Gökçe Tağa aluban çıkayın. Şoñra oğlana gerek olur*, a bégler!>> dedi. (s.98)
- Eydür: <<Akıncıların terkisi bağı, üzengüsü kayışı üzilür, dikmege gerek olur>> dedi. (s.132)

Bir cümlede kullanılan “gerek” kelimesi ise, Dresden nüshasında “gerekliüdür”, Vatikan nüshasında “gerek olur” şeklinde yazılmıştır. Dresden nüshasının esas alınarak, nüsha farklarının da gösterildiği “Dede Korkut Kitabı I” (Ergin: 1997a, 160) adlı eserde Muharrem Ergin, metni oluştururken Vatikan nüshasındaki “gerek olur” biçimini tercih etmiştir.

Her iki durumda da “gerek” kelimesi ile kurulu bu cümlelerin bir ihtimal anlamı taşıdığını söyleyebiliriz:

- ... *Kılıç çalub baş kesdügüm görgil ögrenil, / Kara başuñ [iş] düşende gerekliüdür>>* dedi. (s.100)

2.5. İstek Niteliğinde Gereklilik

Gereklilik kipinin ana işlevi, yapılması tasarlanan bir işin gerekliliğini bildirmektir. Bu gereklilik, emir biçiminde bir gereklilik olmayıp daha çok içten gelen, konuşana bağlı bir gerekliliğin ifadesidir (Korkmaz: 2003, 695). Bu durumda, gereklilik kipinin bazen “istek” anlamı ifade etmek için de kullanılması mümkündür.

Dede Korkut hikâyelerinde bu türden bir cümle bulunmaktadır. Bu cümlede “gerek” ismi, görülen geçmiş zaman eki ve ikinci teklik şahıs eki alan “i-“ cevher fiili birleşerek yüklem görevinde kullanılmaktadır. Bu cümledeki anlamı gereklilik yanında, belki daha ziyade, istek olarak düşünmek gerekir:⁷

⁷ Tezcan’ın bu cümleyle ilgili, “sen bizim memlekette olsaydın ağaç,...” anlamında, “Belki de: Bizüm elde gerek [ola] idün ağaç, biçiminde ekleme ile okumak daha iyi olacaktır.” şeklindeki açıklaması, bu cümledeki istek ifadesi düşüncesini desteklemektedir (Tezcan: 2001, 135).

- *Bizüm elde gerek idüñ ağaç*, (s.109)

2.6. Uyarı Niteliğinde Gereklilik

Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulan cümlelerin bazılarında, “uyarı” niteliği taşıyan gereklilik ifadeleri de bulunmaktadır. Cümlelerin genel anlamları da göz önünde bulundurularak bakıldığında, “gerek” kelimesi ile kurulan bu cümlelerde, gereklilik ifadesiyle birlikte aynı zamanda bir uyarı anlamı da bulunduğu dikkati çekmektedir.

- ... Bayındır Hân seni çağıra, saña kıta çazab eyleye. *Böyle oğul senüñ neñe gerek?* Böyle oğul olmakdan olmamağ yegdür, öldürseñe!>> dediler. (s.39)

- ... Bayındır Hānuñ kıatında saña kıazab ola. *Böyle oğul neñe gerek?* Öldürseñe!>> dediler. (s.40)

Dede Korkut hikâyelerindeki bu tür cümlelerden sadece bir tanesi, “gerek-” fiilinin geniş zaman olumsuzluk eki almış biçimiyle “gerekmez” şeklinde bulunmaktadır. Bu cümledeki “gerekmez”, açık bir şekilde olumsuz anlamda bir gereklilik ifadesiyle birlikte bir hiddet, bir kızgınlık ifadesi de taşımaktadır. Dolayısıyla, cümlenin taşıdığı genel yargıyla birlikte bu cümlede bir “hiddet işlevi” düşünülebileceği gibi, kişinin kendisine yönelik bir “uyarı” da düşünülebilir.

- Dirse Hân eydür: <<Varuñ getürüñ, öldüreyim. *Böyle oğul maña gerekmez*>> dedi. (s.40)

2.7. Telkin Niteliğinde Gereklilik

Dede Korkut hikâyelerinde, “gerek” kelimesi ile kurulan ve iki farklı yerde tekrar edilen bir cümlede ise, gereklilik ifadesini aynı zamanda bir tür “telkin” olarak kabul etmek mümkündür. Bu cümledeki gereklilik ifadesi, bir durumun kişinin “kendi kendisine telkin”i şeklinde de değerlendirilebilir. Dolayısıyla “gerek” kelimesi ile kurulu bu cümlede bir “telkin” işlevinden söz edilebilir.

- <<Çalma ozan, eytme ozan! / *Karaluca men kızuñ nesine gerek, ozan?* ... (s.84)

- Çalma ozan, eytme ozan! / *Karaluca men kızuñ nesine gerek, ozan?* ... (s.85-86)

2.8. Bağlama Edatı

Bir cümlede ise “gerek” kelimesi, “gerek gerek” şeklinde bağlama edatı göreviyle kullanılmıştır. Bu cümlede “gerek” kelimesinin herhangi bir gereklilik ifadesi söz konusu değildir.

- ... Bu yigidi gözüm gördi, gönüm sevdi. *Gerek kırsun, gerek gëtsün*>> dedi. (s.130)

3. Sonuç

Türkçe, gereklilik ifade etme konusunda zengin bir dildir. Bu zenginliğin bir yönünü de “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler göstermektedir.

Türk edebiyatının eşsiz nitelikli eserlerinden biri olan Dede korkut hikâyelerinde, “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler ifade özellikleri bakımından incelendiğinde, bu cümlelerin genel olarak gereklilik ifadesine sahip olduğu, bununla birlikte bazı farklı anlam ayrılıkları taşıdığı görülmüştür. Bu anlam ayrılıkları, cümlelerin kullanılış biçimlerine ve taşıdıkları ana yargıya da bağlı olarak, Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulan ve “gerek” kelimesinin hem tek başına hem de değişik eklerle birlikte kullanıldığı cümlelerde, mutlak / kesin gereklilik, gelecek zaman, şarta bağlı gereklilik, ihtimal / tahmin niteliğinde gereklilik, istek niteliğinde gereklilik, uyarı niteliğinde gereklilik ve telkin niteliğinde gereklilik şeklinde tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde mutlak / kesin gereklilik ve gelecek zaman ön plana çıkmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulu 35 cümle içerisinde 10 cümle mutlak / kesin gereklilik, 9 cümle ise gereklilikle birlikte gelecek zaman ifade etmektedir. Hatta “-sA gerek” yapısını gereklilikten ziyade gelecek zaman şekli olarak kabul etmek mümkündür.

Bu konuda Eski Anadolu Türkçesinin tamamını kapsayan ya da Türkçenin değişik dönemlerini içine alan çalışmalar yapılabilir. Yapılacak bu türden çalışmalar, Türkçenin dil yapısının daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır. Morfemlerin ya da dil birliklerinin işlevleri, tarihi metinlere dayalı ayrıntılı dil incelemeleri sayesinde ortaya çıkarılabilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

KAYNAKÇA

- AHMED, Oktay (2003/2). Türkçede Morfosentaktik Çözümleme (Sistemleştirme Denemesi), **Hikmet**, Yıl 1, Kasım, Sayı 2, ADEKSAM, Gostivar (Macedonia).
- AKKUŞ, Muzaffer (1995). **Kitab-ı Gunya**, TDK Yayınları, Ankara.
- AKKUŞ, Muzaffer (2007). (Eski Anadolu Türkçesinde Kullanılan) Gereklilik Eki Üzerine Bir İnceleme, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (2000)**, TDK Yayınları, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1974). **Türkçenin Grameri**, Baha Matbaası, İstanbul.
- BERGAMALI KADRİ. Yayımlayan: Besim Atalay (1946), **Müessiretü’l-‘Ulum**, TDK Yayınları, İstanbul.
- BİLGEGİL, Kaya (1984). **Türkçe Dil Bilgisi**, Dergah Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Necati (2005). Abdülaziz b. Mahmûd el-İsfahanî, **Sıfâtü’l Haremeyn (Dil Özellikleri-Metin-Dizin)**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Necati (2006). **Trabzon Ve Yöresi Ağzları**, Cilt I (Tarih-Etnik Yapı-Dil İncelemesi) - Cilt II (Metinler) - Cilt III (Sözlük), Gazi Kitabevi, Ankara.
- DENY, Jean (1941). **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, Çeviren: Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Maarif Matbaası.
- DEVELİ, Hayati (1997). {sA} Morfemli Yardımcı Cümleler Ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme, **TDAY Belleten 1995**, Ankara.
- DUMAN, Musa (2000). **Birgili Muhammed Efendi Vasiyet-name**, R Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1997a). **Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)**, TDK Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1997b). **Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)**, TDK Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (2004). **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım Yayım, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990/I). Bergamalı Kadri ve Eseri Üzerine, **Türk Dili**, Sayı: 461, Mayıs, TDK Yayınları, Ankara.
- Yıl 1, Kasım, Sayı 2, ADEKSAM, Gostivar (Macedonia).
- GÜLSEVİN, Gürer (1997). **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1999). Eski Türkiye Türkçesinde “İstek Kipi” Üzerine, TDK, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, **Osmanlı Türkçesi Öncesi: Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı**, Aralık, İstanbul.
- GENCAN, Tahir Nejat (1972). **Dilbilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992). **Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1972). **Dilbilgisi Terimler Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1994). **Erzurumlu Darîr- Kıssa-i Yûsuf**, TDK Yayınları, Ankara.
- KORAŞ, Hikmet (2006/1). Günümüz Türk Lehçelerinde Gereklilik, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı : 20, Niğde.
- KORKMAZ, Zeynep (1973). **Saddre’d-din Şeyhoğlu-Marzuban-nâme Tercümesi, İnceleme-Metin Sözlük-Tıpkıbasım**, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). Dede Korkut Hikâyelerinin Eski Osmanlı Metinleri Arasındaki Yeri, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Birinci cilt, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). **Türkiye Türkçesi (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZKAN, Mustafa (2000). **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZMEN, Mehmet (2001). **Ahmed-i Dâî Divanı**, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZMEN, Mehmet (2003). Gerek Gerekmek Ve Gereklilik Çekimleri Üzerine, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003**, Mustafa CANPOLAT Armağanı (Aysu Ata-Mehmet Ölmez) Ankara.
- TEZCAN, Semih (2001). **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, YKY, İstanbul.
- TEZCAN, Semih-BOESCHOTEN, Hendrik (2001). **Dede Korkut Oğuznameleri**, YKY, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994). **Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TÜRKYILMAZ, Fatma (1999). **Tasarlama Kiplerinin İşlevleri**, TDK Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*